

ІСТОРИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ЯК СКЛАДОВОЇ ЙОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Постановка проблеми. Суспільство в ХХІ ст. стоїть перед новими проблемами глобального характеру, але поки не відбулося осмислення їх гостроти, методи рішення залишаються колишніми, багато в чому характерними для минулих століть. Корінь цієї суперечності – у відсталості культури, зокрема управлінської, яка є органічною частиною загальної культури людства і показником професіоналізму фахівців багатьох галузей. Більшість дослідників проблем економічного та соціального прогресу констатують той факт, що розвиток суспільства значною мірою визначається підготовленістю майбутніх фахівців різних галузей до управлінської діяльності, а будь-який прогрес у країні залежить від рівня

підготовки управлінських кадрів [2, с.244]. Значною мірою ця проблема стосується професійної підготовки вчителя.

Необхідність історико-методологічного аналізу поняття *управлінська культура вчителя* детермінована історичними передумовами, сучасними тенденціями розвитку освіти й орієнтована на перспективу. Розглядаючи формування управлінської культури як процесу, зумовленого попереднім розвитком школи і педагогіки, необхідно досліджувати історико-педагогічний аспект зародження управлінської культури вчителя.

Аналіз наявних досліджень проблеми. Проблема формування управлінської культури сучасного вчителя все частіше стає предметом наукових досліджень [1; 8] і розглядається як складова проблеми професійного становлення вчителя. В історії української педагогічної думки питання професіоналізму вчителя разом з іншими питаннями навчально-виховного процесу посідало одне з провідних місць у творчості видатних педагогів. В Україні цими питаннями опікуються В. Гриньова [4], Г. Єльнікова [6], В. Кремень [7] та інші.

Професіоналізм – це широкий загальний світогляд і висока культура, професійне знання педагогіки, психології, теорії управління, наукових основ управління школою, здатність реалізувати свої знання на практиці, знання методів психолого-педагогічного, соціального дослідження, володіння всім комплексом педагогічних і управлінських умінь. Із цього узагальненого визначення, що управлінська культура є важливою складовою професіоналізму вчителя.

Невирішені аспекти проблеми. Гуманізація освіти, нові вимоги до особистості педагога передбачають посилення уваги саме до різних характеристик професійної культури педагога. Але щодо управлінської культури майбутнього педагога, як і будь-якого фахівця, ще не склалося чітке розуміння сутності аналізованого феномена. Проблема формування управлінської культури підготовленого майбутнього педагога постає актуальною в культурно-освітньому аспекті його підготовки, зокрема культури управління освітою й управління культурно-освітнім зростанням майбутнього фахівця.

Мета статті – прослідкувати попередню траєкторію руху педагогічної думки, яка призвела до якісного зрушення в системі освіти нині, до розуміння управлінської культури як складової професіоналізму вчителя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поява в I тисячолітті до н.е. світових релігій – буддизму, іудаїзму та мусульманства, а також розповсюдження в Стародавньому Китаї вчення Конфуція (551-479 рр. до н.е.) започаткували в педагогіці ідею самопізнання та самовдосконалення, яка набула теоретичного розвитку і була заявлена як один із обов'язків учителя, а вміння здійснювати ці процеси було визначене як одна з ознак його професіоналізму. Тим самим були закладені основи для виділення самоврядування як одного з рівнів управлінської культури вчителя. Конфуцію належить початок ідеї керованості навчально-виховного процесу. Цей факт набуває особливого значення, оскільки здійснення виділених управлінських функцій (цілепокладання, планування, організація та контроль навчання і виховання) Конфуцій покладає на педагога. Отже, в старокитайській філософії була висунута та усвідомлена думка про важливість володіння педагогом управлінськими вміннями, розвиток якої надалі призведе до появи функціонального елементу управлінської культури вчителя.

Подальші спроби осмислити основи соціального управління належать античному суспільству (IX-VIII ст. до н.е. – IV-V ст. н.е.). Масова старогрецька педагогічна практика, представлена двома моделями, що знайшли свою послідовну реалізацію в Спарті та Афінах (VI-IV ст. до н.е.), ілюструє залежність пріоритетів у підготовці вчителя від політико-ідеологічних і соціально-економічних умов життєдіяльності держав.

Культ фізичного здоров'я в Спарті визначив пріоритет розвитку елементів здоров'язберігаючої складової управлінської культури вчителя. Підготовка вчителя була спрямована на освоєння та реалізацію різних методів, що сприяють зміцненню здоров'я та фізичному розвитку як учнів, так і самого педагога, тобто цей елемент розвивався на двох рівнях: самоврядування та управління. Демократичні традиції в Афінах, зумовлені республіканською формою державного устрою, вплинули на формування ідеалу афінського

виховання. На афінського педагога були покладені обов'язки з керівництва розумовим, духовним і фізичним становленням і розвитком дитини.

Нове розуміння завдань освіти й функцій учителя в середині V ст. до н.е. привнесли софісти (Протагор, Горгій, Гиппій, Продік і ін.), які з'єднали одну з базових ідей менеджменту, – приведення до успіху – з діяльністю вчителя. Користуючись сучасною термінологією, вони першими побачили в учителі менеджера процесу навчання та виховання.

Значний внесок у розробку ідей управління та елементів, що входять сьогодні до змісту управлінської культури вчителя, вніс Сократ (470 – 399 рр. до н.е.). Погляди мислителя сприяли розкриттю ідеї універсальності принципів управління. Вчення Сократа про природу людини та її здібності, центральним пунктом якого стала ідея самопізнання та самовдосконалення, обґрунтувало здійснення вчителем управлінських функцій на рівні самоврядування й управління. Філософ висунув як основне завдання самопізнання і поставив в основу управління – самоврядування як базовий принцип його оптимальності.

Сократу належить ідея технологічності, тобто керованості процесом народження істини («сократівський метод» бесіди). Платон також звернув увагу на управлінську діяльність. Учений називав управління «наукою про живлення людей», тим самим, підкреслюючи її найважливіше значення в забезпеченні існування суспільства. Л. Веретенникова в ученні Платона знаходить зародження ідей про стилі управління й ситуаційний підхід в управлінні [3, с. 20]. У педагогічних переконаннях Платон, услід за Сократом, визнає необхідність здійснення самоврядування через самовдосконалення, тому вчитель у Платона має керувати процесом удосконалення учня, орієнтуючи його не на пасивне сприйняття зразків, а на активний пошук самостійних рішень у пізнавальних проблемних ситуаціях.

Плідною для нашого дослідження є думка Арістотеля про необхідність державного управління освітніми системами, регульованого законом. Педагогіка епохи еллінізму, спираючись на філософську спадщину попереднього періоду, утілила цю думку Арістотеля в практику. Дослідники (Т. Блаватська, Г. Жураковський, Г. Корнетов і ін.) відзначають провідну роль держави в шкільній справі епохи еллінізму. Ця тенденція важлива для проблематики нашого дослідження з погляду вивчення питання про зародження співуправління в школі. На наш погляд, здійснення педагогом співуправління навчальним закладом засноване на його знанні своїх прав і обов'язків, тому регламентацію управління школою та обов'язків учителя ми вважаємо необхідною умовою для розвитку надалі цього рівня управлінської культури педагога.

Аналіз документів, що дають уявлення про організацію шкільної справи в епоху еллінізму, засвідчив, що, по-перше, відбувається зародження вертикалі влади в управлінні школою, а по-друге, робляться спроби визначити права та обов'язки кожного рівня влади. Ці тенденції заклали передумови для вчительського співуправління в майбутньому.

Свій розвиток ідеї управління та елементи управлінської культури вчителя отримали в Римі, де іноді вже робилися спроби поділити учнів на невеликі групи відповідно до рівня знань і кількості років навчання. У своїх трактатах Цицерон розвиває думку про особистісні якості вчителя, його інтелектуальні та фізичні особливості; одним із перших в історії педагогіки акцентує увагу на питанні про створення іміджу вчителя. Цицероном була також усвідомлена важливість управлінських умінь.

Марк Фабій Квінтіліан одним із перших в історії педагогіки підійшов до розробки вимог до вчителя фактично з позицій управління. Основну увагу він зосередив на тих вимогах, які нині змістовно входять у функціональний елемент управлінської культури з керівництва класом. Окремі й розрізнені рекомендації Квінтіліана вчителю складаються в основні функції управління – педагогічного аналізу, цілепокладання, планування, організації, контролю та корекції.

На основі різних джерел педагогічної думки Стародавнього світу й Античності можна визначити внесок даного історичного періоду в розвиток елементів управлінської культури педагога. В рамках Середньовічної цивілізації визначальний вплив на формування світогляду, етичних норм, цінностей і зразків поведінки в Європі надало християнство в його православній і католицькій традиції, яке стало духовною основою всієї європейської

цивілізації. Античному ідеалу змагання і самоствердження християнство протиставило ідеал самообмеження, упокорювання, взаємодопомоги. Відповідно до цього, проблема вчителя трактується в рамках езотеричної педагогічної парадигми, відомої стародавнім цивілізаціям Єгипту, Вавілона, Індії та Америки, яка стала основою деяким педагогічним переконанням античності (Піфагор) і Середньовічної цивілізації. Вчитель для учня є не стільки джерелом інформації, скільки духовним наставником, який організовує процес руху учня до християнського виховного ідеалу. Тому християнський світогляд загострив у педагогічній думці питання про виховання та розвиток самого педагога.

Отже, можна зробити висновок, що в цей період основним вектором діяльності вчителя було етичне вдосконалення учня та самовдосконалення, що розуміється як духовне самовиховання й саморозвиток, причому християнство актуалізувало ціннісний (аксіологічний) аспект будь-якої діяльності, у тому числі й управлінської.

У період класичного Середньовіччя (XI ст. – XV ст.) питання про самовиховання, самоосвіту й саморозвиток педагога отримало подальшу розробку і було віднесене до більш загальної проблеми – керівництва людиною собою. Гвіберт Ножанський (1053 -1121 рр.), згадуючи в творі «Про своє життя» про вчителя Ансельме Кентерберійського, веде мову вже про загальне і свідоме керівництво людини своїм навчанням, вихованням і розвитком. Доказом особливої уваги середньовічної педагогічної науки до питань саморозвитку людини служать праці Егидія Римського (1246 – 1316 рр.), який визначив етику як «...науку про управління собою». Проаналізувавши випадки вживання дієслова *управляти* в трактаті, можна зробити висновок про його синонімічність дієсловом *керувати, наставляти*. Цей факт має важливе значення для розвитку управлінської культури вчителя в наступних століттях.

З початку ХХ ст., і особливо в його середині, науково-технічна революція, величезний обсяг інформації, значне збільшення її джерел змінили умови засвоєння знань у сучасному світі, а отже, змінили вимоги до педагогічної майстерності вчителя: знання предмета перестає бути основною функцією вчителя – він має знати, як навчати й виховувати, найефективніше реалізувати мету й завдання навчально-виховного процесу.

Видатний педагог того часу В. Сухомлинський добре розумів, яке велике значення для школи має вчитель високої педагогічної культури. Причому він не міг погодитися з тією традицією, яка склалася в педагогічній теорії і практиці, – обмежувати питання професіоналізму вчителя лише його майстерністю. Педагогічна майстерність, стверджував науковець, у прямому розумінні – це наявність у фахівця професійних знань, умінь і навичок. Такий учитель може непогано виконувати свої обов'язки. Але, коли йдеться про виховання, цього занадто мало: цей процес вимагає насамперед усебічно розвиненої особистості. Саме в цьому полягає специфіка педагогічної праці.

Аналіз теоретичної спадщини видатного педагога [9] дає підстави стверджувати, що він ґрунтовно дослідив професію вчителя, її особливості, обґрунтував концепцію формування гуманістичної спрямованості особистості вчителя і сформулював умови його ефективної роботи. Основними з них є професійно-педагогічна спрямованість, теоретична підготовленість, загальна культура, усвідомлення важливості самоосвіти й систематичність, логічна послідовність, науковість у її здійсненні. Надзвичайно важливе значення в професійному становленні вчителя мають його ідейно-політичні й моральні якості, любов до дітей, терпимість і наполегливість, вимогливість і педагогічний такт, що фактично є показниками управлінської культури.

Нині для нас дуже важливо критично переосмислити й творчо узагальнити здобутки минулого з питань управлінської культури, завдяки якій учитель зуміє оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності, сформувати світогляд учнів та їхні здібності. Саме цей шлях допоможе підняти роботу школи на рівень вимог, які висуває сучасне суспільство.

Проблеми управління освітою в контексті культури загострюються в системі навчання, рішення яких забезпечує якість освіти та оптимальні умови для творчого розвитку особистості дитини й професійного розвитку педагога.

Розділ 1 Теоретико-методологічні проблеми підготовки фахівців у системі неперервної освіти

Отже, управлінська культура є складовою професіоналізму, який визначається сукупністю знань, необхідних для даної педагогічної спеціальності або посади, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання функціонально-посадових обов'язків; професійних, ділових і особистісних якостей для більш повної реалізації власних сил, здібностей і можливостей при виконанні функціонально-посадових обов'язків; загальної культури, необхідної для формування гуманістичного погляду, духовно-ціннісних орієнтирів, моральних і етичних принципів особистості; мотивації професійної діяльності.

Управлінська культура як цілісна властивість особистості майбутнього вчителя виявляється в процесі професійної управлінської діяльності; характеризує особливості свідомості, поведінки, спілкування й управління педагогічним процесом; забезпечує усвідомлення та культуродоцільність професійної діяльності; стимулює творчий розвиток (особистісне зростання, самоактуалізацію) педагога у процесі його діяльності. Безумовно, педагог сучасної школи має бути носієм високої загальнолюдської культури, що визначається, насамперед, справжньою інтелектуальністю та високою духовністю, широким світоглядом, глибокою ерудицією, а також повинен мати справжні поняття про честь, совість, громадську мужність, уміти володіти собою в будь-якій, навіть екстремальній ситуації. Управлінська культура може виступати і як умова успішної управлінської діяльності, і як її складова, і як одна з характеристик професіоналізму діяльності. Адже на вчителя більш, ніж на особистість іншої професії, суспільством покладається персональна відповідальність за розв'язання проблем, пов'язаних зі стратегією життєдіяльності, життєвого вибору молоді, в основі якого знаходиться культурність людини як особистісне прагнення до керування у житті надбіологічними програмами, зміст і механізми яких потребують подальших наукових розробок.

Література:

1. Андреева Л. Д. Формирование управленческой культуры молодого учителя / Андреева Любовь Дмитриевна: Дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Якутск, 2005. – 209 с.
2. Бондаренко В.В. Соціокультурна компетенція як складова формування сучасного управлінця / Володимир Бондаренко // Педагогіка і психологія професійної освіти: Науково-методичний журнал. – 2002. – №4. – С.242-247.
3. Веретенникова, Л.А. Обучение менеджеров образования в истории науки управления в многоуровневой системе педагогического образования: дис. ... канд. пед. наук/ Л.А. Веретенникова. – Барнаул, 1996. - 185 с.
4. Гриньова В.М. Професіоналізм і професійна підготовка як підгрунтя надійності професійної діяльності фахівця / В.М.Гриньова // Наука і освіта : Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України, 2009. – №1-2. – С.147-150.
5. Долгарев А.В. О сущности культуры управления / А.В.Долгарев // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць / За ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романовського. – Вип.22 (26). – Харків : НТУ «ХП», 2009. – С.75-80.
6. Єльнікова Г.В. Культура управлінської праці керівника загальноосвітнього навчального закладу // Імідж сучасного педагога. – 2005. – № 1-2 (50-51) – С. 23 – 28.
7. Кремень В.Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін / Кремень В.Г. // Проблемы та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб.наук.пр. / за ред. Л.Л.Товажнянського, О.Г.Романовського. – Вип.27 (31) : в 3-х ч. – Ч.1. – Харків : НТУ «ХП», 2010. – С.13-18.
8. Никитина Н. Н. Становление культуры профессионально-личностного самоопределения учителя / Никитина Наталья Николаевна // Дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08 : Ульяновск, 2003. – 442 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. – К. : Радянська школа, 1976.

У статті здійснено історико-методологічний аналіз проблеми управлінської культури вчителя як складової його професіоналізму.

Ключові слова: професіоналізм учителя, управлінська культура.

В статті осуществлен историко-методологический анализ проблемы управленческой культуры учителя как составляющей его профессионализма.

Ключевые слова: профессионализм учителя, управленческая культура.

In the article the historical and methodological analysis of problem of administrative culture of teacher is carried out as to the constituent of his professionalism.

Keywords: professionalism of teacher, administrative culture.